

A visszatértek lelki világa.

1. A felvidékiek.¹

A most visszatért erdélyi országrész magyarjaival együtt a megnagyobbodott hazában immár három különféle közelmúlt tapasztalatot kell egybehangolnunk. Mert lényegében erről van szó: az elmúlt két évtizedben háromféle történelmi sors alakította a felnövekedő magyar nemzedékeket és hatott szükségképpen a sodrába került régi nagymagyar-országi korosztályokra is. Nem másfajta magyarság, de talán még csak nem is más szellemű nemzetrész tért vissza az összeomlott államkeretekből, csak éppen a kisebbségi élet sok komoly tapasztalata és súlyos élménye megváltoztatta magatartásukat, új életformát alakított ki bennük s ezért a nagy nemzeti sorskérdésekre gyakran másképp mozdulnak meg, másképp fogalmazzák meg a tennivalót. Az egybehangolásnak úgy kell történnie, hogy a háromféle tapasztalatból leszűrjük a legértékesebb tanulságokat s gyümölcsöztetjük az egyetemes magyarság jövő fejlődésére. Persze ehhez ismernünk kell a visszatértek élményvilágát és lelki alkatát. Kezdjük a felvidékiekkel. Az első kérdés, vajon lehet-e és szabad-e általánosítanunk? Van-e egységes felvidéki lélekalkat, vagy hogy a divatossá vált s aztán elkoplatott fogalommal élünk: van-e egységes felvidéki szellem? Azzal eleve tisztában kell lennünk, hogy valamely nemzetrész lelkét csak szellemi megnyilatkozásaiban ragadhatjuk meg, költők, művészek, gondolkozók, szellemi emberek írásaiból s ezek nem feltétlenül a meglevő állapotot tükrözik, gyakran csak az irányt, a törekvést, a célkitűzést jelölik meg. Hibázott tehát az, aki könyvekből alakított ki magának véleményt a felvidéki szellemről s azután a mindennapi valóságban kutatta maradéktalan jelenlétét. A húszéves kisebbségi tapasztalat lassan bizonyos határozott életformát alakított ki, a rendkívüli sorsnak legmegfelelőbb magatartást tette kívánatossá, ez azonban még nem jelenti, hogy a mindinkább tudatosodó küldetésérzet már egyetemesen át is hatotta a felvidéki magyar társadalmat. S mégis a talán csak kevesekben kikristályosodott felvidéki hivatástudat az elmúlt húsz év élményvilágának veleje, benne sűrűsödik össze a felvidéki szellemiség, a felvidéki lélekalkat.

Ha ezt meg akarjuk ragadni, fejlődésében kell nyomon kísérnünk. Mert az elmúlt két évtizedben voltak időszakok, amelyekben eltérően alakult a kisebbségi sorsbajutott magyarság magatartása. Minden mérészebb általánosítás nélkül három fejlődési fokot különböztethetünk meg: 1. Az első időszakban, kb. 1925-ig, a váratlan és hihetetlen sorsfordulat irodalmi emlék révén csak a garamvölgyi ádamos magatartást-vált-

¹ Legközelebb egy visszatért erdélyi magyar nevelő tollából közlünk hasonló tárgyú fejtegetést.

hatta ki s általában a Bach-korszak magyarjainak példái után igazodhatott. Senki sem hisz a nemzetrésze szakadt sorsfordulat valóságában, még kevésbé tartósságában s minden igyekezet arra irányul, hogy töretlenül, tisztán őriződjék a magyar lélek, ne keveredjék a reáüdüló új alakulat jogtalan áramlataival, ami az adótt körülmények között nem jelenthetett mást, mint elzárkózást, non coopération-t, néma tiltakozást és tüntetést. A hagyományos magyar hazafiasság szempontjából az olyan hazug alapokra építő államalakulattal szemben, mint amilyen a csehszlovák köztársaság volt, más magatartásra gondolni sem volt szabad.

2. A második időszakot, amelyet 1925-től 1932-ig számítanék, az ifjúság határozza meg. Közben ugyanis felnövekedett az a nemzedék, amely középiskolai tanulmányait már kisebbségi sorsban végezte. Egyetemre Prágába kerül. A gyermekkorból a cselekvőhajlamú fiatalságba nő bele s mivel nagyobbára mint serdülő cserkész is volt, a magyarabb magyar és emberebb ember eszménye még a szokottnál is lázasabbá tette benne a tevékenység vágyát. Prágában összeakad a Dunavölgy és a Balkán úgyszólván minden népének ifjaival, saját kisebbségi sorsán át mindjobban kialakul benne a gondolat, hátha ő reá vár, hogy a régióta esedékes dunavölgyi összefogás útját egyengesse. Mivel azonban ehhez társadalmi megújulás is kell, kész a világmegjavító életterv. Sőt még bizonyos kisebbségi öntudattal is párosul, annak átérzésével, hogy éppen a kisebbségi sorsban élők láthatják meg a legtisztábban mind saját nemzetük, mind az elnyomó államalkotó nép tévedéseit s így valóban hivatottak reá, hogy előkészítsék az igazságos, egységes dunavölgyi vagy tágabb értelemben keleteurópai megoldást. Micsoda merész elképzelés, de az ifjúság mindig álomkergető volt s a kisebbségi sorsban csak az hatott rendkívülien, hogy mivel úgyszólván mint egyedüli kezdeményező szerepelt, forrongásával és manifesztációival szokatlanul nagy visszhangot keltett. Az ilyenirányú törekvések azonban szükségképpen világnézeti sikokra terelődnek s ezért ennek az időszaknak a végén ott látjuk a világnézeti arcvonalak lassú kialakulását (neokatolicizmus, szocializmus, egyeztető munkaközösség, kezdeti fasizmus, stb.) Minden csoport azonban inkább eszmei síkon marad, a csehszlovák közeletet át meg átható áldatlan pártpolitika alig játszik szerepet a magyarság életében, s az ifjúsághoz — kevés kivétellel — majdnem el sem ér. Az kívül marad rajta.

3. A harmadik időszakot a kisebbségi valóság tudatosításának jegyében látjuk. Az említett világnézeti arcvonalak éppen csak megalakultak, mondhatnók a világnézeti állásfoglaláson túl nem is jutottak, mert találkozott a kisebbségi valósággal. Ez pedig így szólt: a kisebbségi magyarság értékállománya veszélyben van, az államhatalom mindenfajta világnézet örve alatt elsősorban egyet akar: megtörni a magyarság ellenállását, gyöngíteni nemzeti öntudatát. Tehát a magyar embernek s elsősorban az ifjúságnak, akármilyen elveket valljon is, legfőbb kötelessége a *cselekvő nemzetvédelem*, azaz értékeit számontartva, szellemi és gazdasági kereteket építve, különböző érdekerőleteit szervezgetve őriznie, támogatnia kell mindent, ami magyar. S mivel magyar-nak lenni kisebbségi sorsban csak egészen elenyésző, alig számbave-

hető esetekben jelenthetett előnyt, aki magyarságát nyíltan megvallja és a magyar munkában résztvesz, a cselekvő nemzetvédelem jegyében a kisebbségi magyar egység láncszeme. Az utolsó években a felvidéki magyarok úgy kezdtek egymásra tekinteni, mint árvíz idején a gáton őrködők, kezdték elfelejteni a világnézeti eltéréseket, már eszükbe se jutott társadalmi vagy rangkülönbség, egyetlen egy számított: ki áll a helyén, ki doldozik, ki épít és őriz.

Íme a felvidéki ember lelki beállítottsága a felszabadulás pillanatában. Értékeljük a szót: beállítottsága. Az ennek megfelelő egységes társadalmi lelkület még csak kialakulóban volt, tehát még nem hatotta át a kisebbségi magyarság egyetemét, de kezdett közvéleménnyé lenni. Erősítette ezt a lelki magatartást az a körülmény is, hogy a csekélyebb lélekszám sok tekintetben családiassá tette a kulturális, szociális és gazdasági megmozdulások kereteit, mindenki ismerte a másikat, mindenki fontos volt, mindenki tudta, közvetlenül érezte hogy reá szükség van.

Vegyük most a felszabadulást, a visszatérést. Nagyon jól ismerjük azt a lelkiállapotot, amelybe akkor jutunk, ha valami nagy erőfeszítés, hősiesség kiállás és idegösszpontosítás után, a közvetlen veszedelem megszűntével, fellélegezhetünk. Megszűnt a közvetlen, kézzeltapintható cél, az erő kifejtés fontosságának tudata, elernyed a cselekvő készség. A felszabaduló felvidéki szellemet a miniszterelnöki székből csakúgy, mint a magyar társadalom részéről lelkes várakozás fogadta: lendületet, megújító erőt, egészséges társadalmi ösztönzést remélték tőle. Közben nem vették számba a fentemlített szükségképpen lelki megtorpanást az átmenet időszakában, amikor a kisebbségi feladatkörből, amelyet könnyen áttekinthetett s amelyhez eddig magatartása idomult, a nagyobb keretbe, a hazába visszatért. Megvolt a csalódás: a felvidéki szellemhez fűzött remények szertefoszlottak és a lelki egybehangelődés síma menetét gátolták.

Pedig ez az egybehangelődés szükséges és elsőrangú magyar korparancs. A felvidéki magyarság lelki beállítottságát, a cselekvő nemzetvédelemben való osztatlan egységet, a munka szerinti értékelést változtatlanul az egész magyarság életformájául választhatjuk, mert olyan időket élünk, amelyek legalább olyan erő kifejtést kívánnak a nemzettől, amelyet a kisebbségi sors kényszerített reá. *A cselekvő nemzetvédelem minden részletekbe menő követelményével mondhatnók történelmi magyar életterv.*

Számunkra most már az a fontos, miképpen valósítsuk meg az ilyenirányú egybehangelődést visszatértek és csonkaországbeliek között a magyar nevelés terén, a magyar nevelői rend életkörében. Azt felelhetnők, hogy ezt az egybehangelődést elvégzi maga az élet, amely mind több szállal fűzi egymáshoz a két különféle közelmúlt tapasztalatot és egy nevezőre hozza a törekvéseket. Ilyen meggondolás azonban a szellemi tudatosítás jelentőségét becsülné alá, hisz tulajdonképpen nem is akarunk egyebet, mint az élet hatalmas alakító erejét támogatni. Jó azonban, ha kifejezzük a felmerülő gondolatokat és érzéseket, mert így talán olyan kapcsolatokat hívunk életre, amelyeket a véletlen találkozás csak később vagy egyáltalában nem teremtené meg.

Nézzük tehát meg közelebbről a volt a kisebbségi nevelő lelki-világát? Itt mindjárt nemzedéki határokat kell vonnunk. Háromféle hivatalos magyar nevelőt találunk a felvidéki magyarság kisebbségi időszakának harmadik fokán: 1. olyat, aki már az államfordulat előtt a magyar közoktatás szolgálatában állott, 2. olyat, aki az új államkeretben növekedett fel és többé-kevésbbé benne volt az említett küldetés-keresés forrongásában s végül 3. olyanokat, akik már a harmadik időszak jellemző valóságtudatával léptek a magyar nevelés szolgálatába. Nem említem a negyedikfajta nevelőt, mert elenyészően kevesen voltak, t. i. azokat, akik a világháború után Magyarországon végeztek s aztán megszállott területen vállaltak állást.

A három időszak lelkiületi légkörének megfelelően alakult a magyar nevelői munka a felvidéken. Eleinte a köteleességteljesítésre szorított s a nemzeti eszmét abban fejezte ki, amit állaglatott. De akkor még a diák is benne élt a néma tüntetés hangulatában és értett. Nehézebb volt a helyzet a második időszakban: a középiskolai ifjúság hamar megérezte a főiskolások útkereső lázát s maga is cselekedni akart. Regősmozgalom, önképzőkőri reform, társadalomkutatás, sőt társadalmatalakító vágy fűtötte s a nagy történelmi sorscapástól vérző szívű idősebb nevelői nemzedék reszketve féltette, hogy elragadja a hēv és számító, burkolt magyarellenés erők kihasználják nemes buzgalmát. A fiatalabb nevelők pedig maguk is útkeresők voltak, csak már kevésbbé ruganyosak és merészek, az ifjúság tüze nem egyszer őket is elragadta s majdnem vezetőikké lettek azok, akiket vezetőniök kellett volna.

A harmadik időszakban lényegesen egyszerűsödött a helyzet: a cselekvő nemzetvédelem munkájában nemcsak a világnézetek, hanem a nemzedékek is találkoztak. A kisebbségi magyar nevelői rend ekkor már azon gondolkozhatott, hogy a cselekvő nemzetvédelem eszméjének megfelelő egységes nevelői tervet dolgozzon ki.

Eszméi keretet adni a kisebbségi nevelői munkának! Hányszor beletörött ebbe a vállalkozásba az önludatos magyar nevelő tolla! Akárhonnan indult ki, mindig áthidalhatatlan akadályba ütközött, abba a ténybe, hogy nem kerülheti meg azt a hazug társadalmi légkört, amelyet a hamis államideologia von köréje. Akárhogy fogalmazza meg a nevelői eszmények sorát, hogy egyeztessen össze velük azt a hazugságot, amelyet a kötelező állami ünnepek, általában a csehszlovák „nemzeti” állam és a csehszlovák nép fogalma kevernek bele a nevelői gyakorlatba. Ha pedig szíve szerint egyszerűen megtagadja őket, le kell vonnia a következtetést és nem végezhet nyilvános nevelői intézményekben emberalakító munkát. Ha a felvidéki szellemi embert megkérdeznék, mi volt az idegen uralom alatt a legkeservesebb számára, azt hiszem kevés kivétellel azt felelné: ez a felemás helyzet. A nevelői munkához feltétlen őszinteség, nyíltság, igazságmegvallás kell minden irányban, ez az, ami nem lehetséges jogtalan, hazug uralom keretében. Persze a jó magyar nevelő ötletes volt s megtalálta a módját, hogy a reábízott ifjúsággal szót értsen. Így alakult ki az a bizonyos „cinkostárság”² ta-

² E kifejezés erdélyiektől származik.

nár és növendék között, amely nemzeti vonatkozásban együtt őrizte a titkot és ápolta a lángot, sőt ha kellett kijátszotta a hatóságot. Természetes, hogy ezáltal közvetlenebb, majdnem bajtársias viszony fejlődött ki, aminek, ha nem válik komolytalan pajtáskodássá, szintén megvan a maga mély nevelői jelentősége. Mert nemcsak ez a nemes „cinkostárs-ság,” hanem építő munkatársi viszony is fejlődött ki nevelő és növendék között, mégpedig a közművelődési munkában.

A kisebbségi élet harmadik időszakában a magyarság kulturális tevékenységét a közművelődési jelleg határozza meg. A SzMKE³ legkisebb falura kiterjedő szervezetén át az egyéni művelődés az egész magyar nép közkincsévé válhatott és a felvidéki szellemi munkás valóban abban látta saját továbbképzésének értelmét, hogy így a nemzeti közösség tudását gyarapíthatja. Az egyéni érvényesülésnek nem nagyon volt tere, nem voltak karrierlehetőségek, így az a becsvágy fűtötte a lelkeket, hogy népüknek használhassanak. S ennek a célnak tudatosítása már az ifjúságnál kezdődött. Ezért önképzőkör, hitbuzgalmi egyesület, de még a testedző csoportosulás is a közművelődés szempontjait követte s ezen a téren nem ritkán a diák, különösen a falusi középiskolás értékes megfigyelésekkel és tapasztalatokkal szolgálhatott. Az is előfordult, hogy tanár és diák egy padba kerültek valamilyen (pl. könyvtárossi) tanfolyamon, de mindenestre a nyári összejöveteleken és egyaránt résztvettek a kisebbségi feladatok feletti eszmecserékben. Szinte egyedülállónak nevezhető ilyen tekintetben a szklenői önképzőköri kongresszus, amelyen az Országos Magyar Középiskolai Önképzőköri Szövetség megalakulását mondták ki a jelenlevő tanárok és diákok, majd elhatározták, hogy évről-évre összejönnek nyáron és szemlét tartanak az eredmények fölött, de egyúttal megvitatják a további teendőket.

Az emlékezés távlatában szinte talán valószínűtlenül széppé válik a kisebbségi magatartás. Pedig nem az. Élénken emlékezünk arra a fájó érzésre, amely az együttműködés legszebb pillanataiban is belénk nvi-allott s amelyet Makkai Sándor olyan megrázóan fejezett ki a maga egyetlen szóba sűrített kisebbségi tapasztalatával: Nem lehet!⁴ — Hiába a legáldozatosabb célkitűzés, hiába a legönfeláldozóbb odaadás: nem lehet. Mindez önáltatás, a kisebbségben élő nemzetrész végeredményben külső hatalmi tények játszóbábjá, önerejéből kitolhatja, de nem állíthatja meg a kérlelhetetlen sors sorvasztó munkáját. A kisebbségnek csak egy igazi célkitűzése lehet: az egyetemes nemzeti életbe való visszatérés. Amíg ez nem sikerül, addig csak tengődés a léte. Így a cselekvő nemzetvédelem rejtett éltetője az a tudat volt, hogy a magyarságnak minél töretlenebbül s ha lehet új értékekkel gazdagodva adhassuk át valamikor a reánk bízott nemzetrész erkölcsi és anyagi javait,

Nem szabad megfeledkeznünk a kisebbségi magyar nevelő jellemzésénél egy igen lényeges körülményről. Említettük, milyen nehézségekbe ütközött és mint akadt el az egységes és rendszeres eszmei alap megfogalmazása. Ennek hiánya következtében a kisebbségi nevelő az

³ Volt Szlovákiai, most Széchenyi Magyar Kultúregylet.

⁴ Makkai Sándor: „Nem lehet.” Láthatár. 1937. február.

u. n. nemzetnevelés terén — pedig ezt mai közoktatási rendszerünk mindent átfogó eszmei keretének ismeri el — önmagára volt utalva, sőt még sok olyan nevelői alkalmat is neki kellett megteremtenie, amely a szabad hazában egyszerűen adva van. A nemzetnevelés terén a felvidéki magyar nevelőnek úgyszólván esetenként önerejéből kellett elővárársolnia azt a légkört, eszmevilágot, sőt tudásanyagot, amelyet az anyaországban kiváló elmék és intézmények rendszerbefoglalva nyújtanak. Ez a magárahagyottság érzését váltotta ki, sőt a nemzeti vonatkozású tárgyakra az elkerülhetetlen elmaradás, elparlagiasodás veszélyét.

A felszabadulás tehát a kisebbségi magyar nevelő részére fokozottan az volt, mert megszabadult a felemás nevelői helyzet kínzó béklyóitól, megszűnt gyötrő magárahagyottsága és ismét az egyetemes magyar eszmei világhoz mérhette célkitűzéseit és abból meríthetett erőt, ösztönzést. Természetesen hiányérzése is támadt, mert megszűnt az a közvetlenség, amely eddigi nevelői munkájában övezte. Nemcsak annak a bizonyos nemes magyar „cinkostárságnak“ lett vége, amelyet az értelmetlenné vált titkos összetartás kovácsolt egybe, hanem a közművelődési munkára való együttes felkészülés dolgozótársi kapcsa is megszűnt. Pedig ez utóbbi olyasvalami, amit érdemes lenne a kisebbségi magyar tapasztalat nyomán nevelői rendszerünkbe átvinni, mert iskolai műveltségünk minden nemes nemzeti célkitűzése ellenére még mindig kissé öncélú s nincsen elég közvetlen közművelődési vonatkozása. A nemzetnevelői célkitűzések eszmei magasságban maradnak és nem kapcsolódnak közvetlenül a népművelői gyakorlathoz. Így a középiskola változatlanul a kiválasztott értelmiség nevelőintézménye és nem irányíthatja azt kellőképpen minden értelmiségi réteg tulajdonképpeni munkatere: a népművelés felé.

A kisebbségi nevelő életében az intézmények hivatali ügyvitele idegen maradt, az az államhatalom működési tere volt, gondosan elválasztotta saját benső hivatásától. A felszabadulás után a helyzet megváltozott, a kettő egymásba olvadt s így nem szabad csodálkoznunk, ha elejével az volt a visszatért magyar nevelők érzése, hogy kissé hivatalos a magyar iskolák légköre, nincs meg bennük az a meleg közvetlenség, amelyben közös elhatározások és a feladatokra való lelkes felkészülés foganhat.

A kisebbségi nevelő két évtized harmadik időszakának erős valóságtudatából következik, hogy a visszatért magyar nevelő szereti a tisztán látható gyakorlati célt, amelyre törekedni kell, nem értékeli túlságosan a tetszetős elméleteket és szavakat, hanem mindenek előtt dolgozni akar a közösségért. Az iskolát nem tudja elszigetelt önmagában való világnak tekinteni, hanem be szeretné kapcsolni a közművelődési munkába. Általában az élettel összefüggő tevékenység az eleme, mégpedig az olyan, amely közvetlenül segít, épít, nyújt valamit.

Kétségtelenül mindez az egyetemes magyar nevelői közvélemény előtt is célszerű, kívánatos. Ugyhogy inkább arra lenne szükség, hogy a visszatért felvidéki magyar nevelői társadalomnak minél több megoldandó feladatot tűzzenek ki s minél jobban bekapcsolják a magyar nevelői munkába. Mert a kisebbségi sors elsősorban a közösségért való

tevékenység vágyát ébresztette fel s ennek kell minél több lehetőséget nyitnunk. S ezen az alkotó, termelő munkán át nyilatkozhatik meg a maga igazi értékében a kisebbségi sorsban tettekre edzett felvidéki magyar lélek. A visszatéréskor sokat reméltek tőle s az lett a közfelfogás, hogy nem váltotta be, amit tőle vártak. Pedig a kisebbségi nemzetvédelem köréből az egyetemes magyar nemzetépítés tágasabb munkavonalára kellett előbb felsorakoznia, hogy teljesíthesse küldetését. Majd csak aztán válik el, mit érnek tapasztalatai, mit ér igénytelensége és alkotási vágya.

Krammer Jenő

Régiek mai szemmel.

VI Csokonai

Új világ körvonalai mutatkoznak, de még minden a kialakulás forrongásában van. Irodalom és politikai élet nyugtalanítóan hatnak egymásra, mindkettő az újjászületést hirdeti, de mindkettőből hiányzik a reformkort megelőző magyar újjászületés egyik jellemző tartalma: a humor és optimizmus. Sokféle nyugtalanság közt tépődve szívesen idézzük Csokonai humorát, a könny és mosoly sajátos keverékét, mely nemcsak a költőt magát, de az olvasót is megnyugtató életbölcsességgé mélyül. Természetes, hogy ez a humor elsősorban a költő lelkének sajátos értéke, de nem nehéz megéreznünk, hogy egyben a közhangulat tükrözője is, a 18-ik századvégi magyarság közhangulatának, mely bizva-bizott az eljövendő jobb időkben.

A nagy közönség Petőfi: *Csokonai* c. verséről szokott a jókedvű debreceni poétára emlékezni. Petőfi az igazi nagy költők rokonlelkűségével megérezte, hogy nem csupán a tréfás szavakban, de az ember és költő magatartásában együtt nyilatkozik meg az a humor, melyben elvegyül a könny és mosoly, mely talán megneveltet, de végül megkönnyebbülést ad a léleknek. Mert ez a humor igazi célja: nevetésen vagy könnyeken át megtisztítani, felemelni a lelket egy magasabb régióba, hol a bölcsesség derűje veszi körül az embert s ez már maga a megkönnyebbülés. Az igazi humor sohasem bánt, mindig vigasztal, sohasem választ el az emberektől s inkább testvéri közösségbe kapcsol velük. Ha a jókedvű Csokonai tragikus életét felidézzük, első kérdésünk az, mi lett volna a nagy poétával, ha nem vigasztalja a humor élete nehéz viszontagságaiban? A kérdés azonban nem helytálló, mert hiszen éppen ez az életbölcsetségig emelkedő humor a lényege Csokonai örökértékű poézisének. Mint lényeges lelki tartozék csillan meg ez néha diákos pajzanság, néha sokratesi bölcsesség, máskor optimista életszemlélet formájában Csokonai életének viszontagságai között.

Ma az élet és irodalom egyaránt a dinamikus formákat keresi, melyek a gyors megoldások reményét ébresztik. Ez a dinamikus megoldásban hívó életszemlélet távol van Csokonai és korának bölcs és termékeny optimizmusától. A régi idők megoldási mechanizmusát fel-